

Om åldrandets rätt och samhällets välfärdsansvar. En sårbarhetsanalys av rätten till särskilt boende för äldre människor

MARIA FORSMAN, jur. dr., universitetslektor och
LOVISA LÖFGREN, jurist

ABSTRACT

For an elderly individual the chance to move into a publicly-provided elder care home can be crucial for a dignified life. The aim of this article is to scrutinize the right to such assistance under the Swedish Social Services Act. The legal regulation, as well as its application in lower courts, is analyzed using vulnerability theory.

A goal of the Swedish elder care regulation is to make it possible for elderly persons to live safe, independent lives. If an elderly individual no longer can maintain a reasonable standard of living in his or her own home, he or she could be entitled to a place in an elderly care home. This requires – in practice – that around-the-clock-care is needed due to complex medical, psychological and social needs. The article's analysis, starting from the responsiveness of the state and the autonomy and individuality of the elderly person, reveals legal shortcomings in the law and its application. A mixed set of determining sources for legal decisions, including local guidelines from Sweden's municipalities, sets up for legal uncertainty and a weak position for the elder. Lastly, we offer some thoughts to inspire future research in re-thinking the needs and rights of the elderly.

1. Inledning

På ålderns höst kan möjligheten för den äldre människan att flytta till ett särskilt boende vara avgörande för ett värdigt liv. Coronapandemin har på flera sätt bekräftat att äldre omsorgsbehövande människor är en utsatt och sårbar grupp, i behov av särskilda överväganden; inte minst rättsliga. I vidtagna pandemiåtgärder har värdet av äldres grundläggande fri- och rättigheter brustit, exempelvis genom införande av besöksförbud på särskilda boenden,¹ och genom riktlinjer om prioritering i (intensiv) vården.² I ett första delbetänkande av Coronakommissionen konstaterades att Sverige misslyckats i att skydda de äldre.³ Utredningen uppmärksammar sedan länge välkända strukturella brister i äldreomsorgen, bland annat i form av en fragmenterad organisation mellan kommuner, regioner, privata utförare och statliga myndigheter, brister i bemanning och i tillgång till medicinsk utrustning och kompetens inom äldreomsorgen, liksom ett otillräckligt regelverk.⁴

Huvudfokus för denna artikel är äldres (rättsliga) *tillgång till* insatsen särskilt boende, vilket pandemin på ett flertal sätt inverkar på. Utöver att vanligt förekommande bekymmer för äldre människor, såsom sjukdom,

- 1 Domstol fann att de lokala besöksförbud som infördes i november 2020 utgjorde ett otillåtet ingripande i de äldres rätt till privat- och familjeliv enligt art. 8 EKMR, Förvaltningsrätten i Stockholm, dom 2020-11-30 i mål nr 24825-20. Se även Melander, J. »Juridiskt ohållbart med förbud mot besök på äldreboenden« i *Dagens Nyheter*, den 8 augusti 2020. Se dock Folkhälsomyndighetens föreskrifter och allmänna råd om tillfälligt förbud mot besök i särskilda boendeformer för äldre för att förhindra spridningen av sjukdomen covid-19 (HSLF-FS 2020:78) som beslutades den 3 december 2020 och som numera – med stöd i 16:10 SoL och förordningen (2020:979) om tillfälligt förbud mot besök i särskilda boendeformer för äldre för att förhindra spridningen av sjukdomen covid-19 – medger att Folkhälsomyndigheten meddelar föreskrift om besöksförbud på särskilt boende i hela landet, i ett län eller delar av ett län.
- 2 Riktlinjerna, dvs. Socialstyrelsen, *Nationella principer för prioriteringar inom intensivvård under extraordinära förhållanden*, den 27 mars 2020, har av IVO bedömts stå i strid med hälso- och sjukvårdslagen (2017:30) genom att göra det svårt för coronasjuka äldre att få intensivvård. IVO, *Ingen region har tagit fullt ansvar för individuell vård*, Pressmeddelande, den 24 november 2020. <https://www.ivo.se/publicerat-material/nyheter/2020/ingen-region-har-tagit-fullt-ansvar-for-individuell-varld/>. Se även Vahlne Westerhäll, L. »Några myndigheter i coronatider – Ett rättsligt perspektiv« i *Juridisk Tidskrift*, nr 1 2020/21, s. 65–81.
- 3 Betänkandet, SOU 2020:80 *Äldreomsorgen under pandemin*, överlämnades den 7 dec. 2020.
- 4 Se vidare SOU 2020:80.

ensamhet och social isolering blir än mer påtagliga under en pandemi,⁵ har risken för att smittas av viruset avskräckt många hjälpbehövande äldre från att motta hemtjänst eller plats på särskilt boende. Detta har påverkat äldre människors möjligheter att få sina behov tillgodosedda och kötiderna har, tillfälligtvis, blivit kortare.⁶

Även före pandemins utbrott fanns andra stora utmaningar i äldres tillgång till biståndsinsatser. Av senare års tillsynsrapporter från IVO framgår att antalet äldre som får vänta på insatser ökat betydligt, särskilt när det gäller plats på särskilt boende.⁷ En förklaring är kommuners resursbrist, i vilken anhörigas omsorgsinsatser kommit att få en samhällsbärande funktion.⁸ Med hög ålder och sviktande hälsa händer att äldre avlider innan de får en plats på ett särskilt boende, eller att de är så pass sjuka att de inte kan flytta när det väl är dags.⁹

En viktig iakttagelse från tillsynen är också att biståndshandläggare är mer styrda av interna (kommunala) riktlinjer än av den enskildes individuella behov och tillämplig lagstiftning. Äldres rätt urholkas och rättssäkerheten brister när äldre informeras om vad de (inte) bör ansöka om, och de får därmed inte sina behov prövade eller något beslut att eventuellt överklaga.¹⁰

- 5 Se t.ex. Miller, E.A. »Protecting and Improving the Lives of Older Adults in the COVID-19 Era« i *Journal of Aging & Social Policy*, nr 32:4-5, 2020, s. 297-309 och Nordberg, A. & Mattsson, T. »COVID-19 Pandemic in Sweden: Measures policy approach and legal and ethical debates« i *BioLaw Journal – Rivista di BioDiritto*, nr 1, 2020, s. 731-739.
- 6 »Smittan sprids snabbt på äldreboenden – många platser står lediga« i *Dagens Nyheter*, den 20 november 2020. <https://www.dn.se/sthlm/smitten-sprids-snabbt-pa-aldreboenden-manga-platser-star-lediga/>.
- 7 Enligt Socialstyrelsens senaste lägesrapport har väntetiden till särskilt boende ökat, och den genomsnittliga kötiden är 67 dagar. Socialstyrelsen, *Vård och omsorg om äldre – Lägesrapport 2020*, Stockholm.
- 8 Socialstyrelsen, *Vård och omsorg om äldre – Lägesrapport 2020, Lägesrapport 2019 respektive Lägesrapport 2018*, Socialstyrelsen, Stockholm.
- 9 I förhållande till de äldres behov och återstående livslängd är en medianväntetid om fem månader lång, särskilt eftersom median-boendetiden är ungefär två år. Inspektionen för vård och omsorg (IVO), *Vad har IVO sett 2018?*, Stockholm, 2019, s. 31.
- 10 T.ex. kan den enskilde äldre som ansökt om särskilt boende förmås att acceptera hemtjänstinsatser och olika former av larm utan att få en ansökan prövad. IVO har i flera egeninitierade ärenden också sett brister i information till de äldre om deras rättigheter och möjligheter. IVO, *Tillsynsrapport. De viktigaste iakttagelserna inom tillsyn och tillståndsprövning verksamhetsåret 2015*, Stockholm, 2016, s. 5 och 21.

I denna artikel granskas och analyseras äldres rätt till bistånd enligt socialtjänstlagen (2001:453, SoL), med fokus på insatsen särskilt boende.¹¹ Utgångspunkt tas i det äldrerättsliga forskningsfältet.¹² Äldrerättens framväxt som ett eget rätts- och forskningsområde speglar de rättsliga och samhälleliga utmaningar som följer av att vi – till följd av förbättrad hälsa – glädjande nog har en allt större andel äldre människor i samhället: Nästan var femte person i Sverige är över 65 år.¹³ I förhållande till välfärdsmässiga utmaningar – vilket inkluderar en försörjningsbörda som benämnts en (framtida) ”välfärdskris”¹⁴ – har juridiken en central roll att fylla, inte minst genom att värna om grundläggande värden som rättssäkerhet och icke-diskriminering.¹⁵

Med inspiration av tidigare forskning används i studien Martha Finemans sårbarhetsteori som analysverktyg vid granskningen av den äldrerättsliga regleringen.¹⁶ Sårbarhetsteorin bygger på iakttagelsen att alla vi människor, oavsett ålder eller hälsotillstånd, delar en univer-

11 Vi behandlar dock inte sambor eller makes/makas medboende i särskilt boende enligt 4:1 c SoL.

12 Se särskilt Mattsson, T. & Numhauser-Henning, A. *Äldrerätt – Ett nytt rättsområde*, 1 u., Wolters Kluwer, Stockholm, 2017, och Numhauser-Henning (ed.), A., *Elder Law – Evolving European Perspectives*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2017.

13 *Befolkningsprognos för Sverige*, Statistik från Statistiska Centralbyrån (SCB).

14 Naskali, P., Harbison, J.R. & Begum, S. »Introduction: Aging in the Rural North« i Naskali, P., Harbison, J.R. & Begum, S. (red.) *New Challenges to Ageing in the Rural North: A Critical Interdisciplinary Perspective*, Springer International Publishing AG, 2019, s. 3 f.

15 Se t.ex. Mattsson, T., Numhauser-Henning, A., Ryrstedt, E. & Rönmar, M. (Mattsson et al.) »Äldrerätt i juristutbildningen – pedagogiska, teoretiska och materiella rättsliga perspektiv« i Tjernberg, M., Rendahl, P. & Wenander H. (red.) *Festskrift till Christina Moell*, Juristförlaget i Lund, 2017, s. 229.

16 T.ex. Mattsson & Giertz studie där lagstiftning analyseras i relation till äldre med demenssjukdom, Mattson, T. & Giertz, L. »Vulnerability, Law and Dementia: An Interdisciplinary Discussion of Legislation and Practice« i *Theoretical Inquiries in Law*, vol. 21, nr 1, 2020, s. 139–159, och de studier och angreppssätt som sammanfattas i Mattsson et al., 2017. Artikelförfattarna har tidigare erfarenhet genom att Lovisa Löfgren år 2019 genomförde sitt examensarbete på juristutbildningen (med Maria Forsman som handledare), med tillämpning av sårbarhetsteorin på biståndsfrågor för äldre, se Löfgren, L. *Bistånd och skälig levnadsnivå för äldre människor – En sårbarhetsanalys*, Självständigt arbete på avancerad nivå, Umeå universitet, Umeå, 2020. Examensarbetet har inspirerat till denna artikel, som fördjupar rättsläget kring insatsen särskilt boende för äldre människor utifrån ett nytt material (nya underrättsdomar och därtill studier av kommunala riktlinjer) samt ny analysinriktning och nya slutsatser.

sell sårbarhet.¹⁷ Samtidigt är sårbarheten också, med hänsyn till våra skiftande förmågor, en högst individuell upplevelse.¹⁸ En central idé är att lagstiftningen bör avpassas att tillgodose hjälpbehov i livets olika skeden.¹⁹

Äldres välfärd, och specifikt rätten till bistånd för särskilt boende, bottnar i samhällets välfärdsansvar enligt 1:2 regeringsformen (1974:151, RF). I grunden är studien socialrättslig, med bas i dess sammanhållande kitt att verka för social rättvisa.²⁰ Socialrättens särskilda karaktär – med regler som ska tillgodose allmänmänskliga behov – gör det relevant att tala om en socialrättslig metodik.²¹ För biståndsbedömningar är skälig levnadsnivå en avgörande norm (4:1 SoL), som dock – av nämnda skäl – inte är eller kan vara konkret definierad i lag eller i förarbeten. Avseende särskilt boende är RÅ 2007 ref. 86 ett centralt prejudikat, som i denna studie tas som utgångspunkt för en granskning av underrättspraxis. Studien inrymmer en fördjupad analys av totalt 14 underrättsavgöranden, varav sju från kammarrätt och sju från förvaltningsrätt, från det senaste året (augusti 2019–september 2020).²² Avgörandena avser att exemplifiera hur bedömningar om skälig levnadsnivå formas i förhållande till äldre människors ansökan om att få tillgång till särskilt boende. Granskningen utgår från tre utvalda teman inom sårbarhetsteorin: Det sårbara subjektet och autonomi, äldre som individer och grupp och tanken om en responsiv stat. Med hjälp av dessa sårbarhetsteman undersöks om det utkristalliserar sig mönster i underrätternas resonemang

17 Vi människor är, genom vår existens, utsatta för en konstant risk för olika missöden, t.ex. en pandemi. Se Fineman, M. A. »The Vulnerable Subject: Anchoring Equality in the Human Condition« i *Yale Journal of Law and Feminism*, vol. 20, nr 1, 2008, s. 8.

18 Fineman, 2008, s. 10; Fineman, M. A. »Elderly as Vulnerable: Rethinking the Nature of Individual and Societal Responsibility« i *The Elder Law Journal*, vol. 20, nr 1, 2012, s. 126.

19 Mattsson & Numhauser-Henning, 2017, s. 23; Fineman, 2008, s. 1 f.

20 Vahlne Westerhäll, L. »Socialrättens regelsystem, rättskällor och tolkningsnormer« i *Nordisk socialrättslig tidskrift*, nr 5–6, 2012, s. 7–33.

21 Vahlne Westerhäll, 2012, s. 9 ff. och 29.

22 Avgörandena från förvaltningsrätt är lagakraftvunna. Samtliga kammarrättsavgöranden är från år 2020. Alla domar har hämtats från rättsdatabasen Juno. Urvalet har gjorts utifrån aktualitet (senaste året) och relevans; avgöranden som haft fåordiga domskäl eller annars inte tillfört mer till sårbarhetsanalysen har inte beaktats. Studien har Etikprövningsmyndighetens godkännande, dnr 2020-05383.

om äldre människor, särskilt boende som stödinsats och normen skälig levnadsnivå. För att bredda materialet – och ge en bakgrund till bilden av rättstillämpningen – ingår i studien även en överblick på bistånds-handläggares bedömningsvägledning i form av kommunala riktlinjer, från 21 olika kommuner.²³

I nästa avsnitt utvecklas valda analysteman från sårbarhetsteorin (2). Därefter behandlas den rättsliga regleringen för biståndsbedömningarna inklusive skälig levnadsnivå, prejudikatet RÅ 2007 ref. 86 samt exempel från kommunala riktlinjer (3), varefter en analys av underrättspraxis presenteras (4). I det sista avsnittet (5) lyfts några rättsliga frågor som studierna väcker.

2. Sårbarhetsteman

2.1 *Det första temat: Det sårbara rättssubjektet och autonomi*

En viktig del av sårbarhetsteorin är Finemans indelning i det *autonoma rättssubjektet*²⁴ respektive det *sårbara rättssubjektet*.²⁵ Det autonoma subjektet beskrivs som en social aktör som har förmågan att ”negotiate contract terms, assessing their options and making rational choices”²⁶ och som

23 Urvalet av dessa har i första hand baserats på digital tillgänglighet, och därefter representation från storstad/större städer/mindre städer eller tätorter, samt geografisk spridning. Lika fördelning från alla tre landsändar har inneburit att slutligen sju kommuner/kommunstadsdelar vardera inkluderas från *Norrland* (Bollnäs, Lycksele, Åre, Härjedalen, Arvidsjaur, Ragunda, Sorsele), *Svealand* (Stockholms stad, Uppsala, Örebro, Västerås, Lidingö stad, Sala, Storfors) och *Götaland* (Norrköping, Vetlanda, Orust, Öckerö, Tanum, Bengtsfors, Grästorp). Detta material avser inte att ge en allmänt representativ bild, utan endast exemplifieringar. Urvalsfrågor har ändå beaktats för att möjliggöra viss bredd och variation i exempel.

24 Det autonoma rättssubjektet brukar också kallas för det *liberala* eller *ideala rättssubjektet*, se Fineman, M. *The Autonomy Myth. A Theory of Dependency*, The New Press, 2004; Fineman, M. & Katzin, M., »Det mänskliga villkoret: En konversation med Martha Albertson Fineman« i *Fronesis*, nr 50–51, 2015, s. 119–127. I den fortsatta framställningen görs ingen skillnad mellan dessa olika benämningar.

25 Fineman, 2008, s. 10.

26 A.a., s. 10.

förkroppsligar eftersträfvansvärda ideal i form av självständighet, personligt ansvar och kompetens. Detta rättssubjekt kan ta på sig en rad olika – för samhället särskilt lönsamma – roller: Arbetstagaren, föräldern, konsumenten eller den skatteskyldige. I huvudsak återfinns dessa roller bland vuxna.

Fineman menar att det finns en tendens att det autonoma rättssubjektet – med hänsyn till dess färdigheter och engagemang i samhällslivet – privilegieras av det rättsliga regelverket. Till de sårbara rättssubjekten hör barn, människor med funktionsvariationer, sjuka eller äldre människor; grupper som på olika verklighetsförankrade sätt speglar livets skiftningar, faser och villkor. De sårbara subjekten illustrerar att förmågor och förutsättningar kan förändras eller försämrats under livets gång, och medföra behov av skydd och stöd.²⁷ I sårbarhetsteorin betonas även att modellen om formell jämlikhet och likabehandling – dess ”sameness of treatment”²⁸ – kan leda till bristande jämlikhet för sårbara grupper, medan de autonoma rättssubjekten gynnas.²⁹

I förhållande till den åldrande människan är det ”Finemanska” betraktelsesättet att begreppet autonomi inte enbart bör reduceras till eller definieras utifrån det icke-hjälpbefövande och – i många fall ouppnåeligt – rättsliga idealet. Autonomi, menar Fineman, måste också nyanseras och vidareutvecklas utifrån ett mer realistiskt narrativ om mänsklig sårbarhet och ett oundvikligt ökat hjälpbehov över tid.³⁰

2.2 *Det andra temat: Äldre som individer, och som grupp*

För att kunna tala om äldre människor, bör det konkretiseras vem som är äldre. Definitionen av äldre behöver vara nyanserad och rättsligt

27 Fineman, 2008, s. 11 f.

28 A.a., s. 2 f.

29 Fineman, 2008, s. 2 f.; Mattsson, T. & Katzin, M. »Vulnerability and Ageing« i Numhauser-Henning, A. (red.) *Elder Law – Evolving European Perspectives*, Edward Elgar Publishing, 2017, s. 118.

30 Fineman, M. »‘Elderly’ as vulnerable: Rethinking the Nature of Individual and Societal Responsibility« i *The Elder Law Journal*, vol. 20, nr 1, 2012, s. 116 f.

kontextualiserad,³¹ vid sidan av åldrandets oundvikliga koppling till kronologi.³²

I den äldre rättsliga doktrinen framhålls ofta mer nyanserade indelningar än de traditionella livsstadierna barndom, vuxenskap och ålderdom. Åldrandet har exempelvis delats in i en tredje och fjärde ålder, där den förstnämnda (omkring åldersspannet 60–79 år) kan kännetecknas av resor, studier eller självförverkligande medan den sistnämnda (de äldsta äldre, 80 år +) i större omfattning präglas av sjukdom och hjälpbehov.³³ De personer som enligt lag är berättigade till äldreomsorgsinsatser från socialtjänsten är personer som är 65 år eller äldre, vilket utgör en nedre avgränsning för *äldre* enligt lagstiftningen.³⁴

Äldre som grupp betraktad anknyter till fenomenet *ålderism*, som medvetandegör att vi människor har vissa givna föreställningar om åldrandets innebörd.³⁵ Att äldre människor kan tillskrivas generaliserande behov och egenskaper är viktigt att ha i åtanke vid studier av

31 Mattsson et al., 2017, s. 224; Numhauser-Henning, A. »Elder law and its subject: The contextualised ageing individual« i *Ageing and Society*, Oct 23, 2019, s. 1–20.

32 En människas kronologiska ålder avgörs av födelsedatum, medan den biologiska åldern har att göra med organens och kroppens funktion. Se t.ex. SOU 1995:5 s. 128.

33 Kydd A., Fleming A., Gardner S. & Hafford-Letchfield T. »Ageism in the Third Age« i Ayalon L. & Tesch-Römer C. (red.) *Contemporary Perspectives on Ageism. International Perspectives on Aging*, vol. 19, 2018, s. 115–130; Mattson & Numhauser-Henning, 2017, s. 17. Dyligt betonas också i EU-strategin om »aktivt åldrande», och kan i sig vara problematiskt i förhållande till skiftande individuella varianter av livsloppet ifråga, Mattsson, T. »Ålderns betydelse i socialrätten« i Erhag, T., Leviner, P. & Lind, A-S. (red.) *Socialrätt under omvandling – om solidaritetens och välfärdsstatens gränser*, Liber, Stockholm, 2018, s. s. 142. I relation till coronapandemin har hörts en uppdelning mellan yngre äldre (yngre än 75 år) och de äldre (med hänvisning till WHO:s definitioner) och i media har ofta refererats till »70-plussare». Se även t.ex. Abramsson, M., Hydén, L-C. & Motel-Klingebiel, A. (red.) *Vem är den äldre? Äldrebilder i ett åldrande Sverige*, Nationella institutet för forskning om äldre och åldrande, Nisal, på uppdrag av Utredningen nationell kvalitetsplan för äldreomsorgen (S2015:03), Stockholm, 2017, s. 12.

34 Se Mattson & Numhauser-Henning, 2017, s. 20 f. som påpekar att det finns företeelser i lagstiftningen som visar att den nedre gränsen för äldre skulle kunna dras vid 65 år. T.ex. utesluter lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade (LSS) personer över 65 år, om det är uppenbart att funktionsnedsättningen uppkommit till följd av »normalt åldrande», se lagens 1 § 1 st. 3 p.

35 Ålderism som begrepp myntades år 1969 av den amerikanske psykiatern och gerontologen Robert Butler. Se Butler, R. N. »Age-ism: Another form of bigotry« i *The Gerontologist*, vol. 9, nr 4, 1969, s. 243–246.

den reglering som tillgodoser äldres rätt.³⁶ *Äldre* är en tydlig (mål)grupp inom socialtjänstens område. Goda förhållanden för äldre är en del av de strukturinriktade insatserna (3:2 SoL), och den nationella äldreomsorgen styrs av värdegrunden i 5:4 st. 1 SoL: Socialtjänstens omsorg om äldre ska inriktas på att äldre personer får leva ett värdigt liv och känna välbefinnande.³⁷ Sårbarhetsteorin kan hjälpa till att betrakta äldre som unika individer med individuella behov.³⁸ Även SoL:s princip om en *helhetssyn* verkar i den riktningen.³⁹ Helhetssynen innebär att individens totala sociala situation, och de problem som den enskilde upplever, ska ses i förhållande till hela den enskildes sociala miljö.⁴⁰ Vid socialtjänstreformen var helhetssynen även vägledande för det sociala arbetets bedrivande och organisation, medan det idag vanligen sker funktionsindelning med avseende på bland annat gruppen *äldre*.⁴¹

2.3 Det tredje temat: Tanken om en responsiv stat

Inom sårbarhetsteorins ram talas om ”a responsive state”⁴² som, av jämlikhetsskäl, bör åläggas den viktiga uppgiften att anpassa rättssystemet

36 Se Doron, I. & Georgantzi, N. »Introduction: between law, ageing and ageism« i Doron, I. & Georgantzi, N. (red.) *Ageing, Ageism and the Law – European Perspectives on the Rights of Older Persons*, Edward Elgar Publishing, 2018, s. 5–6. Se även Fineman, 2012, s. 108.

37 Värdegrunden omfattar handläggning av ärenden och utförande av insatser, prop. 2009/10:116 s. 97.

38 Mattsson et al., 2017, s. 223.

39 Helhetssynen innebar vid tiden för socialtjänstreformen både en uppgörelse med den traditionella socialvårdens funktionella uppdelning och vad man kallade ”symtomtänkande”, prop. 1979/80:1 s. 207.

40 Prop. 1979/80:1 s. 207 f. och prop. 1979/80:1 s. 125 f.

41 Se t.ex. Hollander, A. »Socialtjänst« i Lerwall, L. (red.) *Makt, myndighet och människa*, uppl. 3, Iustus förlag, Uppsala, 2018, s. 119. Se även Harbison, som lyfter fram att i den nordiska kontexten har välfärdssystemen utvecklats från föreställningar om universella och jämlika lösningar till mer differentierade lösningar baserat på gruppbehov, Harbison, J.R. »Are We Really Listening? Ageism, Voice, and Older People’s Diversity in Nordic Societies Undergoing Welfare Change« i Naskali, P., Harbison, J.R. & Begum, S. (red.) *New Challenges to Ageing in the Rural North: A Critical Interdisciplinary Perspective*, Springer International Publishing AG, 2019, s. 175–191.

42 I denna framställning behålls uttrycket ”responsive state”, genom *responsiv stat*, i syfte att så långt som möjligt behålla dess innebörd, som kan bli felaktig vid en haltande översättning. Responsiv kan ge anknytning till *responsiv rätt*, se Nonet, N.

för olika hjälpbehov.⁴³ Utgångspunkten är att vi människor behöver det gemensamma samhället för att överleva. Den mänskliga utsattheten karakteriserar såttillvida individens ställning visavi lagstiftaren. Staten – snarare än familj eller anhöriga – bör garantera en rättslig och social ordning.⁴⁴

I svensk kontext uttrycks statens ansvar främst i RF:s stadgande om social välfärd (1:2), i vilket ingår att det allmänna ska verka för social omsorg och trygghet. I praktiken, i och med den kommunala självstyrelsen, utövas det responsiva ansvaret av kommuner.⁴⁵ Varje kommun svarar för socialtjänsten inom sitt område och bär det yttersta ansvaret för att enskilda får det stöd och den hjälp som de behöver (2:1 st. 1 SoL).

3. Biståndsbedömningens rättsliga ramar

3.1 *Bistånd utifrån normen skälig levnadsnivå*

Vid biståndsbedömningar görs en individuell behovsprövning, utifrån den allmänna biståndsbestämmelsen i 4:1 SoL: Den som inte själv kan tillgodose sina behov eller få dem tillgodosedda på annat sätt har rätt till bistånd av socialnämnden för sin försörjning och för sin livsföring i övrigt. Via formuleringen *livsföring i övrigt* kan den äldre beviljas insatser såsom hemtjänst eller plats i en särskild boendeform.

Enligt 4:1 st. 4 men. 1 SoL ska den enskilde genom biståndet tillför-säkras en skälig levnadsnivå. Vad som utgör ”skälig levnadsnivå” ska

& Selznick, N. *Law and Society in transition: toward responsive law*, Harper & Row, New York, 1978. Den responsiva rätten, som kan förknippas med välfärdsstatens framväxt, har beskrivits som en inriktning som ser även till sociologiska och etiska faktorer för realiserandet av social rättvisa, se Hetzler, A. *Rättens roll i socialpolitiken.*, 1 u., Liber Förlag, Stockholm, 1984, s. 39. Inom denna doktrin anses rätten kunna möjliggöra att hänsyn tas till befolkningens varierande livssituation och lagarnas bakomliggande intentioner, se särskilt Hetzler, 1984, s. 46. Även om aspekter av dessa slag är högst relevanta i relation till denna studie, så behandlas inte responsiv rätt i sig.

43 Fineman, 2008, s. 1 och Fineman, M. A. «The Vulnerable Subject and the Responsive State» i *Emory Law Journal*, vol. 60, 2010, s. 9 och 17.

44 Fineman, 2012, s. 96. Se även Mattsson & Katzin, 2017, s. 118 och Mattsson et al., 2017, s. 222 f.

45 Principen om kommunal självstyrelse uttrycks i 14:2 RF. Se även 1:2 kommunallag (2017:725).

enligt lagens förarbeten bedömas med utgångspunkt i den tid och de förhållanden under vilka den hjälpbehövande lever. Ytterst avgör kommunerna; skäligheten utgår från ett slags miniminivå utifrån en låginkomsttagare på orten.⁴⁶ En nutida observation är att begreppet skälig levnadsnivå, i stället för att stå för en slags undre gräns för en garanterad levnadsstandard, börjat betraktas som ett ”tak”: Att bättre levnadsnivå än skälig kan inte garanteras genom de socialrättsliga insatserna.⁴⁷

I förhållande till allt bistånd är principen om *frivillighet och självbestämmande*, i SoL:s portalparagraf, grundläggande.⁴⁸ Beträffande stöd och hjälp i boendet och annan lättåtkomlig service ska den äldre människan (så långt som möjligt) kunna välja när och hur den ska ges (5:5 st. 4 SoL). Relevant är även 3:5 SoL, som uttrycker att socialnämndens insatser för den enskilde ska utformas och genomföras *tillsammans* med honom eller henne.⁴⁹

Enligt 4:1 st. 4 men. 2 SoL ska biståndet utformas så att det stärker människans möjlighet att *leva ett självständigt liv*. I doktrinen anförs att denna formulering inte ska avgränsa biståndet på samma vis som normen skälig levnadsnivå.⁵⁰ Socialtjänstens primära uppgift är att förstärka den enskildes egna resurser; biståndet kan anses rehabiliteringsinriktat.⁵¹

46 Prop. 1996/97:124 s. 83; prop. 1979/80:1 s. 186.

47 Szebehely, M. & Trydegård, G. »Hur mycket bestämmanderätt ryms det i skälig levnadsnivå? - Socialtjänstlagens visioner och äldreomsorgens realiteter« i Petterson, U. (red.) *Tre decennier med socialtjänstlagen*, Gleerups utbildning, 2014, s. 117 och s. 121 f.

48 Med en historisk bakgrund i en socialvård präglad av auktoritet och kontroll, betonades i reformen samhällets grundläggande skyldighet att bistå den enskilde och dennes rätt att själv bestämma över sin situation, prop. 1979/80:1 s. 208 ff. Dock finns på det sociala äldrerättsområdet även ingripanden och system med kollektiva och generaliserade lösningar (t.ex. pensionssystemet) och således en dikotomi mellan autonomi och paternalism. Autonomi realiseras typiskt sett på individnivå, se vidare Mattsson et al., 2017, s. 233.

49 Därtill öppnas också upp, i och med lagen (2008:962) om valfrihetssystem, för att den äldre själv ska kunna välja utförare av välfärdstjänster. Se i detta sammanhang vidare t.ex. Wennberg, L. »Wellbeing and Gender Equality for the Elderly in the Context of Arctic Sweden« i *Nordic Journal on Law and Society*, nr 1–2, 2017, s. 176–193.

50 Åström, K. *Socialtjänstlagstifningen i politik och förvaltning – En studie om parallella normbildningsprocesser*, Studentlitteratur, Lund, 1988, s. 143 ff.

51 Szebehely & Trydegård, 2014, s. 121; prop. 1979/80:1 s. 186 f. En sådan syn på självständighet hör samman med individens egenansvar. Se vidare prop. 1996/97:124 s. 62.

Den enskilde ska själv ha gjort allt som står i människans makt för att tillgodose sina behov, och alla andra möjligheter att sörja för behoven ska vara uttömda.⁵² Utgångspunkt tas i vuxenskapet och det liberala rättssubjektets kompetens och (fullständiga) förmågor. Inriktningen på ”hjälp till självhjälp” får en annan betydelse i relation till äldre, då åldrandet är ett naturligt skede i livet snarare än ett episodiskt tillstånd. Det ligger i åldrandets natur att få ett ökat hjälpbehov med tidens gång, vilket gör egenansvaret mer problematiskt i förhållande till äldre.⁵³

Kommunen ska, genom hemtjänst, dagverksamheter eller annan liknande social tjänst underlätta för den enskilde att bo hemma och att ha kontakt med andra (3:6 SoL). Att äldre får möjlighet att leva och bo självständigt under trygga förhållanden och ha en aktiv och meningsfull tillvaro i gemenskap med andra är ett centralt mål (5:4 st. 2 SoL). Inriktningen anknyter till *normaliseringsprincipen*; vid SoL:s införande formulerad som att samhällets insatser ska ”stödjande medborgarens strävan att så långt som möjligt kunna vara som andra och ha det som andra, vilket samtidigt betyder rätt att vara sig själv.”⁵⁴

En faktor som kan vara betydelsefull i bedömningen av den äldres skäligen levnadsnivå är anhörigas möjligheter att ta hand om den äldre människan. På senare tid har anhöriga, vanligen makar och vuxna döttrar⁵⁵ – trots det offentliga primära vårdansvar – i allt större utsträckning tilldelats vårdrelaterade uppgifter. Anhörigvården är frivillig, men anhörigas möjlighet att ge behövlig hjälp är av relevans i biståndsbedömningen.⁵⁶

Vid den sammanvägda bedömningen av vilka biståndsinsatser som kan komma ifråga ska även kostnaden för insatsen – i jämförelse med

52 Fridström Montoya, T. »Rätten till bistånd enligt SoL« i Eneroth, E. (red.) *Juridik för socialt arbete*, Gleerups, Malmö, 2014, s. 93 f.

53 Egenansvaret omnämns även som en princip, Hollander, 2018, s. 125.

54 Prop. 1979/80:1 s. 212.

55 Mattsson & Giertz, 2020, s. 139.

56 Prop. 2005/06:115 s. 156. Kommunernas möjlighet att lämna anhörigstöd har vidgats och möjliggjort ett delegerat äldreansvar till anhöriga, Johansson L. *Anhörig: omsorg och stöd*, 1 u., Studentlitteratur, Lund, 2007, s. 12. Se även Johansson, L., »Anhöriga och frivilliga – lösningen på äldreomsorgens problem?» i Jennbert K. & Lagerkrantz, R. *Äldrepolitik i förändring*, Socialdepartementet, Stockholm, 1997, s. 57–70, och Petersson-Hjelm, A. »Socialtjänstens ansvar för äldre« i Eneroth, E. (red.) *Juridik för socialt arbete*, 2 uppl. Gleerups, Malmö, 2014, s. 193.

andra insatser – beaktas, det vill säga en *kostnadseffektivitetsprincip*.⁵⁷ Det finns inte en obegränsad frihet för den enskilde att välja sociala tjänster oberoende av kostnader. Skälig levnadsnivå ska ses mot bakgrund av rättighetsbestämmelsens grundläggande syfte – en yttersta garanti för medborgarnas livsföring – och utesluter inte att kommunen, när likvärdiga insatser finns att tillgå, beslutar om det billigaste alternativet.⁵⁸

3.2 Särskilt boende och RA 2007 ref. 86

Med den hemmaboendeideologi som växte fram under 1950-talet, följde tanken att den äldre skulle bo kvar i sitt hem så länge som möjligt, den s.k. *kvarboendeprincipen*.⁵⁹ Idéen att medicinsk och social service i första hand ska tillgodoses i den ursprungliga bostaden återspeglas i förarbetena.⁶⁰ När behovet av tillsyn eller kraven på trygghet och säkerhet inte längre kan tillgodoses i det egna hemmet, ska det finnas en möjlighet att flytta till en särskild boendeform.⁶¹

Samlingsbegreppet *särskilt boende* avser en rad olika boendeformer som anpassats för den äldre människans behov. Till dessa hör exempelvis vård- och omsorgsboenden, demensboenden, ålderdomshem, omvårdnadsboenden, sjukhem och vårdboenden.⁶² En annan form är korttidsboende, som kan aktualiseras när den äldre väntar på en plats i ett permanent särskilt boende eller för de anhörigas avlastning från omvårdnadsrelaterade uppgifter.⁶³

Kommunerna ska enligt 5:5 st. 2 SoL inrätta särskilda boenden ”för äldre människor som behöver särskilt stöd”. Denna formulering tar sikte

57 Se t.ex. Socialstyrelsen, *Nationella riktlinjer för vård och omsorg vid demenssjukdom*, Stockholm, 2017, s. 28.

58 Prop. 2000/01:80 s. 91.

59 Se Edebalk P.G. & Lindgren, B. *Omsorgens skiftningar*, Studentlitteratur, Lund, 1996, s. 142 f.

60 Prop. 1990/91:14 s. 39; prop. 1997/98:113 s. 61.

61 Prop. 1996/97:124 s. 89; prop. 2000/01:80 s. 91.

62 På detta vis inrättas ofta olika boendeformer för spridda målgrupper, se Fahlberg, G. & Larsson, M. *Socialtjänstlagarna: bakgrund och tillämpning*, 14 u., Liber, Stockholm, 2016, s. 154. Sedan 2019 ges kommunerna också en möjlighet att inrätta biståndsbedömda *trygghetsboenden* (5:5 st. 3 SoL). Se vidare prop. 2017/18:273, särskilt s. 26–29.

63 Prop. 2005/06:115 s. 80. Platser för korttidsboende ingår också i kommunernas skyldighet enligt 5:5 SoL.

på boenden för äldre människor som har ett omvårdnadsbehov som motsvarar heldygnsvård.⁶⁴ Boendena ska vara utrustade och utformade på så vis att den äldre människan dels ska kunna leva ett självständigt liv, dels att den äldres behov kan tillgodoses av personal dygnet runt.⁶⁵ Antalet platser i särskilda boenden har på senare år minskat, och följts av ökade insatser från hemtjänst och anhöriga.⁶⁶

I det prejudikat som materiellt behandlar äldres rätt till särskilt boende (RÅ 2007 ref. 86) var frågan huruvida en 90-årig ensamboende kvinna⁶⁷ med hjärtsvikt, yrsel och känslor av otrygghet och ensamhet behövde beredas en plats i en särskild boendeform för att vara tillförsäkrad en skälig levnadsnivå. Hon kunde inte gå ut på egen hand och ville komma till ett särskilt boende för att råda bot på sin sociala isolering. Kvinnan var av meningen att tillräcklig hänsyn inte tagits till hennes totala livssituation.⁶⁸

I målet förtydligade Högsta förvaltningsdomstolen (HFD) att även om förarbetena främst tar sikte på det *fysiska* omvårdnadsbehovet, så finns det inte något hinder för att beakta även *sociala och psykologiska faktorer* i bedömningen om den äldres skäliga levnadsnivå och behov av särskilt boende.⁶⁹ Detta satte standard för en mångfacetterad bedömning av äldres välmående och behov, i tydlig linje med principen om en helhetssyn. Vid en helhetsbedömning fann HFD att kvinnan var i behov av särskilt boende för att tillförsäkras en skälig levnadsnivå. *Den äldres vilja* framhölls också, i relation till kvarboendep principen:

”[F]örarbetenas utgångspunkt att äldre människor skall ges förutsättningar att bo kvar i det egna hemmet så länge som möjligt bygger på antagandet att detta är i överensstämmelse med de flesta människors önskemål [...] Om hälsan sviktar

64 Se Clevesköld, L. Socialtjänstlag (2001:453) 5:5 st. 2–3, Karnov (JUNO) (besökt 2020-10-09).

65 Prop. 2005/06:115 s. 75.

66 Prop. 2017/18:273 s. 20; Socialstyrelsens lägesrapport 2020 s. 104.

67 Att den äldre individ av viss ålder som rättsfallen handlar om är *man eller kvinna*, är inte av något specifikt eller centralt intresse för denna studie. För att skapa viss kontext och framför allt variation i texten så refereras i vår framställning den äldre ändå som en äldre kvinna eller äldre man.

68 Utredningen och den äldre kvinnans yrkanden i (dåvarande) länsrätten.

69 RegR (HFD) hänvisar till prop. 1996/97:124 s. 121 f.

[...] är det inte lika självklart för alla att vilja bo kvar i den egna bostaden även om hemtjänstinsatser erbjuds.”⁷⁰

Den äldres känsla av otrygghet var central i bedömningen, och HFD lyfte att hänsyn även bör tas till *hög ålder*, vilken talade för att den äldres hjälpbehov snarare skulle komma att öka än minska.⁷¹ Det sistnämnda – som öppnar upp för att inte enbart grunda bedömningen på de aktuella förhållandena vid den givna tidpunkten – skulle enligt vår mening kunna formuleras som en slags *äldrandeprincip*: En skyddsmekanism för den äldre människans trygghet; även utifrån att rättsprocessen kan vara långsam i förhållande till den äldres hastigt förändrade behov.

3.3 En inblick i kommunala riktlinjer

Utifrån en granskning av kommunala riktlinjer avseende biståndsbedömningar för äldre kan konstateras att det främsta behovet, och uttryckliga syftet, med de kommunala riktlinjerna är att säkerställa ett *enhetligt synsätt vid biståndsbedömningar så att personer med likvärdiga behov bedöms på samma sätt*.⁷² Riktlinjernas funktion anges vara att utgöra ett stöd i handläggningen för biståndsbedömaren, och att ge ökad rättssäkerhet och förutsebarhet för den enskilde.⁷³ Avseende det sistnämnda kan ur ett sårbarhetsperspektiv särskilt betonas betydelsen av att de kommunala riktlinjerna är – eller görs – kända för den enskilde biståndssökande.

De kommunala riktlinjernas (förmenta) rättsliga betydelse är ofta beskriven i desamma: Exempelvis att riktlinjerna inte ska utgöra *hinder* att bevilja den hjälp som den enskilde är i behov av för att uppnå en

70 Domskälen i RÅ 2007 ref. 86.

71 Domskälen i RÅ 2007 ref. 86.

72 Detta framhålls på olika sätt i samtliga de kommunala riktlinjer som studerats, se not 23. Ett exempel på formulering är att ”(s)yftet med riktlinjerna är att skapa ett enhetligt synsätt vid bedömningar och att medborgarnas ansökningar ska behandlas lika och att omfattning bedöms på samma sätt oavsett handläggare.” Västerås stad, *Riktlinjer för biståndsbedömning enligt socialtjänstlagen inom äldrenämndens verksamhetsråde* (Beslutad av äldrenämnden 2020-06-15, dnr ÅN 2020/00260-1-3-2), 2020, s. 5.

73 Se t.ex. Vetlanda kommun, Vård och omsorgsförvaltningen, *Riktlinje för biståndshandläggning äldreomsorg*, (beslutad 2019-05-23 § 88, giltig fr.o.m. 2019-07-01), 2019, s. 5.

skäligen levnadsnivå;⁷⁴ att nivåerna för insatserna måste vara sådana att den enskilde får sina behov (inte önskemål) tillgodosedda;⁷⁵ även om det samtidigt är väsentligt att ur ett helhetsperspektiv beakta ekonomisk hushållning för kommunen.⁷⁶ Riktlinjerna intar en ganska komplex rättslig position. Åskådliggörande är exempelvis förklaringarna att – å ena sidan – går aktuell lagstiftning (vars innehåll tolkas med hjälp av förarbeten och praxis) före vad som eventuellt anges i riktlinjerna och – å andra sidan – att riktlinjerna inte ska åsidosättas om inte lag eller föreskrift säger annat.⁷⁷

Ifråga om insatsen särskilt boende varierar (undersökta) kommunala riktlinjer såtillvida att ibland finns mer uttalade bedömningskriterier som ska vara uppfyllda för att insatsen ska beviljas,⁷⁸ och ibland anges vissa villkor som ”vanliga”⁷⁹ för insatsen. I en del riktlinjer hänvisas också till att biståndsbedömningen sker i enlighet med arbetssättet IBIC, Individens behov i centrum.⁸⁰ Med dessa görs bedömningen utifrån en

74 T.ex. Grästorps kommunalstyrelsen, *Riktlinjer – för äldreomsorgens handläggning och dokumentation 2018–2020* (Fastställda 2018-11-07 § 289), 2018, s. 3.

75 Ragunda kommun, *Riktlinjer för Bistånd enligt Socialtjänstlagen inom Vård- och omsorgsförvaltningen i Ragunda kommun* (Rev. mars 2015 KS § 60), 2015, s. 4.

76 Örebro kommun, Programnämnd Social Velfärd, *Riktlinjer för biståndsbedömning enligt socialtjänstlagen inom Vård och omsorgs verksamhetsområde* (Rev. mars 2020 enligt beslut Sov 10/2019 § 155), 2019, s. 5.

77 Uppsala kommun, Äldrenämnden, *Riktlinjer för biståndsbedömning i äldreomsorgen – biståndsbedömning enligt socialtjänstlagen inom äldrenämndens i Uppsala kommun ansvarsområde*, 2018-05-24, dnr: ALN-2018-0312, s. 8.

78 Ett exempel på tydliga ”Kriterier för att bevilja permanent särskilt boende” är Västerås, 2020, s. 21 f.

79 Exempel på detta är att under rubriken ”Hur ska riktlinjen användas?” anges att ”(e)n riktlinje anger en riktning och en ram och förtydligar lagstiftningen. Den beskriver det som gäller i vanliga situationer.” Norrköping, Vård- och omsorgskontoret, *Riktlinjer för utredning, beslut och utförande enligt socialtjänstlagen, SoL* (dnr VON 2019/0348, rev. 2019-06-12), 2019, s. 6. Ett annat exempel: ”Här klarläggs vilka insatser som vanligtvis beviljas samt i vilken omfattning dessa insatser vanligtvis kan beviljas”, Härjedalens kommun, *Riktlinjer för biståndshandläggning samt verkställighet för äldre och funktionsnedsatta i Härjedalens kommun*, (Dnr 730-16-13 Sn, rev. 2018-02-27, 2018, s. 3.

80 Se t.ex. Lycksele kommun, Socialnämnden, *Riktlinjer för biståndsbedömning enligt socialtjänstlagen inom socialnämndens verksamhetsområde äldreomsorg* (antagen 2020-05-20 § 44), och Vetlanda, Vård- och omsorgsnämnden, *Riktlinje för biståndshandläggning äldreomsorg* (beslutad 2019-05-23 § 88), 2019. Av Socialstyrelsens undersökning år 2020 av hur många av landets kommuner som har infört IBIC på äldreområdet framgår att 166 av 243 svarande kommuner infört eller påbörjat införandet. IBIC är

utredning om individens behov inom elva livsområden, såsom samhällsgemenskap och mellanmänniskliga relationer.⁸¹ Känsla av trygghet är ett annat livsområde.⁸²

Denna bakomliggande helhetsvärdering av individens situation och kontext anknyter till SoL:s helhetssyn, och även att betrakta den äldre människan som individ med skilda behov snarare än äldre som grupp. I kontrast till mer allmänt hållna riktlinjer,⁸³ finns i riktlinjer också mer konkreta tydliggöranden om när insatsen kan beviljas. Dessa kan sammanfattas i att det för plats på särskilt boende ska finnas omvårdnads-, omsorgs- eller tillsynsbehov som är varaktiga, och inte möjliga att avhjälpa genom en tids rehabilitering eller genom avlösning och växelvård.⁸⁴ Behoven ska finnas under stor del av dygnet⁸⁵ eller dygnets alla timmar.⁸⁶ En princip om att hemtjänstinsatser alltid ska prövas först, formuleras ibland som att personer med bestående hemtjänstinsatser överstigande 100 timmar per månad alltid ska erbjudas särskilt boende som alternativ (om kriterierna för ett sådant är uppfyllda och med beaktande av den enskildes vilja),⁸⁷ att gränsen för omfattande behov är hemtjänst- och andra insatser motsvarande 120 timmar per månad,⁸⁸

en vidareutveckling av Äldres behov i centrum (ÄBIC), Socialstyrelsen, *Individens behov i centrum – lägesbeskrivning för införandet januari 2020*, Stockholm, 2020.

- 81 Andra livsområden är lärande och att tillämpa kunskap, allmänna uppgifter och krav, kommunikation, förflyttning, personlig vård, hemliv, utbildning, arbete, sysselsättning och ekonomiskt liv. Se vidare Socialstyrelsen *Individens behov i centrum. Behovsriktat och systematiskt arbetssätt med dokumentation av individens behov utifrån ICF*, Stockholm, 2016, s. 55 f.
- 82 Se vidare Socialstyrelsen, 2016.
- 83 Ett exempel på riktlinje utan tydliga bedömningskriterier angivna är Åre kommun, Socialnämnden, *Riktlinjer för biståndsbedömning enligt socialtjänstlagen inom hemvården i Åre kommun* (gäller från 2010-11-01), 2010.
- 84 Se t.ex. Sorsele kommun, *Riktlinjer för biståndsbedömning* (dnr 2020/100-730, 2020-04-14 § 53), 2020.
- 85 Se t.ex. Västerås, 2020, s. 21.
- 86 Detta framgår av merparten av de studerade riktlinjerna, se not 23.
- 87 Grästorp, 2018, s. 23.
- 88 Vetlanda, 2019, s. 21 och 30. Jfr dock exemplet med en ”45-Timmars regel”: Bistånds sökande ska erbjudas max 45 timmars hemtjänst per vecka (dvs. motsvarande 180 timmar i månaden); om behovet överstiger 45 timmar per vecka erbjuds plats vid särskilt boende. Arvidsjaur kommun, Socialnämnden, *Handbok. Handläggning och behovsbedömning. Biståndshandläggare i äldreomsorgen, Riktlinjer, mål och rutiner*. (Rev. 14.03.19), 2019, s. 101.

eller att gränsen går när de insatser som krävs för att tillgodose den enskildes behov i ordinärt boende är så kostsamma att behovet bättre och mer kostnadseffektivt tillgodoses på ett särskilt boende.⁸⁹

I riktlinjer framlyfts ofta tydligt den äldre *medicinska behov* (tillgång till hälso- och sjukvårdsinsatser och kontinuerlig närhet till personal), och i förhållande till *psykiska faktorer* exempelvis att den äldre upplever så stor otrygghet, ofrivillig ensamhet, känner sig isolerad, inte kan leva ett aktivt liv eller ha inflytande över sin vardag – i sitt ordinära boende – att välbefinnandet hotas.⁹⁰ Det kan handla om att den äldre uttrycker stark och ständig oro eller utgör fara för sig själv,⁹¹ har bestående oförmåga att kalla på hjälp (genom trygghetslarm i egna privatbostaden)⁹² alternativt påkallar hjälp oavsett om det föreligger behov eller ej.⁹³ I förhållande till trygghet och oro framhålls att endast ett *upplevt behov* av trygghet inte föranleder bifall till ansökan om särskilt boende; konsekvenserna oron ger i det dagliga livet ska vara väl dokumenterade och den enskilde ska om möjligt erbjudas andra insatser för att tillgodose behovet av trygghet.⁹⁴

Den äldre människan kan, enligt mer specificerade riktlinjer, också ha oro orsakad av psykisk ohälsa, livssituationen i sig eller demenssjukdom som påverkar förmågan att fungera i ordinärt boende.⁹⁵ I förhållande till trygghet framhålls även att *anhörigas behov av trygghet* inte ska beaktas i bedömningen av behov av särskilt boende.⁹⁶

Mer övergripande summeringar av när insatsen särskilt boende kan aktualiseras är när hjälpbehovet är omfattande inom flera livsområden,

89 Uppsala kommun, 2018, s. 30.

90 Se exempelvis, Västerås 2020, s. 21, och Örebro kommun, 2019, s. 23.

91 Som ett, alternativt ”vägledande villkor för rätt till permanent särskilt boende”, i Öckerö kommun, Socialförvaltningen, *Riktlinjer för biståndsbedömning enligt socialtjänstlagen inom äldreomsorgen*, 2019, s. 14.

92 Grästorp, 2018, s. 23.

93 Sorsele, 2020, s. 15.

94 Storfors kommun, Individ- och familjeomsorg, *Riktlinjer för biståndsbedömning* (Gäller från och med 2015), 2015, s. 24.

95 T.ex. Uppsala, 2018, s. 30. I ett exempel anges därtill att uttryck av stark oro eller fara för sig själv bör styrkas via ett läkarutlåtande, Sorsele, 2020, s. 15.

96 Grästorp, 2018, s. 24.

och bedöms varaktigt.⁹⁷ Möjligheterna att bo kvar i det egna hemmet med hjälp av hemtjänst, hemsjukvård och rehabilitering ska vara uttömda.⁹⁸ Detta uttrycks också som att behovet av särskilt boende anses ”tillgodosett på annat sätt” om personens behov kan tillgodoses med (utökade) insatser från hemtjänst, dagverksamhet eller andra insatser, hjälpmedel eller bostadsanpassning respektive rehabilitering eller habilitering.⁹⁹

Riktlinjernas innehåll, inklusive beskrivningar av hur riktlinjerna ska användas – deras roll i ett gränsland mellan lagstiftning, behovsbedömning och önskad kommunal styrning – belyser en viktig mötespunkt mellan juridiken och det sociala arbetet. Som konkret rättslig vägledning till biståndshandläggaren återkommer i flera fall formuleringen att ”vid bedömningen av vad som i det enskilda fallet ska ses som skälig levnadsnivå kan handläggaren vid tveksamhet söka stöd i rättspraxis [tydligt relaterat till RÅ 2007 ref. 86], dessa riktlinjer samt vid gemensamma ärendedragningar.”¹⁰⁰

4. Sårbarhetshänsyn i underrättspraxis

4.1 Äldres egenansvar – genom sårbarhetens prisma

Äldrandet är för många människor synonymt med tilltagande svaghet, vilket identifierar äldre människor som sårbara subjekt. Inte sällan framskymtar dock i underrättspraxis att äldre tillskrivs rollen av det autonoma rättssubjektet: En välinsatt konsument av samhällets tjänster, där varje enskild kvarvarande förmåga står i fokus.¹⁰¹

I RÅ 2007 ref. 86 markerades att stigande ålder kan medföra ett ökat hjälpbehov och en sänkt återhämtningsförmåga. Prejudikatets iaktta-

97 Se t.ex. Bollnäs kommun, Socialförvaltningen, *Riktlinjer för handläggning inom äldreomsorgen enligt socialtjänstlagen, SoL* (Dnr 2019-00150, beslut 2019-10-09), 2019 s. 12.

98 Härjedalen, 2018, s. 11.

99 Öckerö kommun, 2019, s. 14.

100 Tanums kommun, Omsorgsförvaltningen, *Riktlinjer för bistånd inom äldreomsorg. Socialtjänstlagen – SoL* (2001:453) *avseende hemtjänst i ordinärt boende samt plats/boende på särskilt boende* (dnr ON 2016/0179-732, fastställt 2016-06-30 § 63, 2016, s. 2; se även t.ex. Uppsala, 2018, s. 15 och Örebro kommun, 2019, s. 5).

101 Se ovan analysstema i 2.1; Fineman, 2008, s. 10.

gelse har vi benämnt som en *åldrandeprincip*. Principen i fråga framträder även i aktuell underrättspraxis, särskilt när den äldre människan är 90 år och äldre och som ett slags förstärkande argument: I förhållande till en 90-årig man, en 91-årig man, respektive en 94-årig kvinna, uttalade kamrarrätten (KamR) i de skilda målen till stöd att bevilja särskilt boende:

”Hänsyn ska även tas till [hans/hennes] höga ålder, som talar för att [hans/hennes] hälsoproblem och hjälpbehov inte kommer att minska¹⁰² / snarare kommer att öka än minska.”¹⁰³

En sådan åldrandeprincip kan lätta ett (alltför) tungt egenansvar på den äldre människan. Bedömningar som betonar vissa kvarvarande förmågor att klara vardagen – vid det aktuella tillfället – kan visserligen sägas undvika att på ett stigmatiserande vis förknippa äldre med svaghet och oförmåga. Åldrandeprincipen är dock starkt motiverad utifrån att (mycket) hög ålder medför en ökad skörhet och förhöjd risk för försämrat hälsotillstånd, vilket är en tydlig skillnad mellan vuxenskap och ålderdom.

Även när domstolen framhåller att hjälpbehoven kommer att öka, förblir inte sällan fokus på den äldres (nuvarande) självständighet, snarare än framförda svårigheter och utmaningar. Ett sådant exempel utgörs av en prövning i förvaltningsrätt (FR) rörande särskilt boende för en 89-årig kvinna. Hon var hemmaboende med sin demente make, och framförde bland annat att hennes gångsvårigheter och yrsel försvårats. I samband med coronapandemin hade hemtjänstens promenader upphört, och kvinnans tillvaro blivit alltmer isolerad och ohållbar.¹⁰⁴

Socialtjänstens utredning visade att den äldre kvinnan *fortfarande klarade flera aktiviteter självständigt*, såsom att resa sig och sätta sig i en fåtölj, och merparten av den egna av- och påklädningen. FR bedömde att kvinnan hade fysiska hälsoproblem och hög ålder – som talade för att behoven av stöd i hemmet skulle komma att öka – men att hon *inte visat*

102 Kamrarrätten i Göteborg, dom 2020-05-27, i mål nr 2294-20.

103 Kamrarrätten i Göteborg, dom 2020-03-19, i mål nr 1044-20 och Kamrarrätten i Göteborgs dom 2020-01-27 i mål nr 6982-19.

104 Förvaltningsrätten i Linköping, dom 2020-09-01, i mål nr 3321-20.

att förutsättningarna för insatsen särskilt boende var uppfyllda. Detta trots konstaterade psykologiska och fysiska faktorer.¹⁰⁵

Ansökan om att få plats på särskilt boende kan följa av den äldre upplever omfattande hemtjänstinsatser som påfrestande. Så var fallet för en 88-årig kvinna, som sagt upp hemtjänstinsatserna för att "springet" av personal fick henne att känna sig osäker och otrygg.¹⁰⁶ Detsamma gällde en 88-årig man, som på grund av sin förvirring och glömska samt hörselnedsättning och hörselhallucinationer, hade svårigheter med de utökade hemtjänstinsatserna, som medförde många besökande människor vid oregelbundna tider.¹⁰⁷ I båda dessa fall fann FR att rätt till särskilt boende förelåg, med hänsyn till en äldreomsorgsprincip, samt i det ena fallet också med hänsyn till psykosociala förhållanden¹⁰⁸ och i det andra fallet även med hänvisning till hög ålder.¹⁰⁹ KamR bedömde dock i de två skilda fallen att de äldre inte skulle beviljas insatsen särskilt boende. I förhållande till den 88-åriga kvinnan betonades *kvarboendeprincipen*, med innebörd att särskilt boende kan aktualiseras först när insatser i hemmet bedömts som otillräckliga.¹¹⁰ I fråga om den 88-åriga mannen så hade han inte inkommit med något yttrande över socialnämndens överklagande, och KamR fann att hans behov *för närvarande* kunde tillgodoses genom insatser i det egna hemmet.¹¹¹ Således upphävdes FR:s gynnande dom, och nämndens avslagsbeslut från ett år tidigare fastställdes. Bägge mål blottlägger kvarboendeprincipens styrka, och det sistnämnda särskilt även en *aktualitetsprincip*.¹¹²

105 Förvaltningsrätten i Linköping, dom 2020-09-01, i mål nr 3321-20. En skiljaktig minoritet (två nämndemän) fann – med hänsyn till den äldre kvinnans fysiska och psykiska mående – att hon, för att uppnå en skälig levnadsnivå, borde ha rätt till insatsen särskilt boende. Kvinnan överklagade den nekande domen till KamR, som dock inte meddelade prövningstillstånd, Kammarrätten i Jönköping, dom 2020-10-29, i mål nr 2977-20.

106 Kammarrätten i Jönköping, dom 2020-07-10, i mål nr 519-20.

107 Kammarrätten i Jönköping, dom 2020-04-27, i mål nr 3395-19.

108 Här avses Förvaltningsrätten i Växjö, dom 2020-02-05, i mål nr 5950-19.

109 Här avses Förvaltningsrätten i Linköping, dom 2019-10-11, i mål nr 5020-19.

110 Kammarrätten i Jönköping, dom 2020-07-10, i mål nr 519-20.

111 Kammarrätten i Jönköping, dom 2020-04-27, i mål nr 3395-19.

112 En aktualitetsprincip i äldre-sammanhang berörs även i förhållande till 2 a:8–9 SoL; se särskilt underinstanserna till HFD 2014 ref. 5. En 94-årig kvinna hade ansökt om särskilt boende i den kommun hon önskade flytta till. Nuvarande kommun hävdade

Beträffande skälighetsnivå och äldres sociala välmående är inte sällan *anhörigas roll* av avgörande intresse.¹¹³ Det kan handla om att en annan äldre människa får ta ett (alltför) stort omsorgsansvar, vilket kan signalera att egenansvaret även spiller över till en medboende anhörig äldre person. Med hänsyn tagen till äldres sårbarhet är en dylik dubbel oro – för sin egen och för sin anhörigvårdares hälsa – bekymmersam.¹¹⁴

Omständigheterna kan också vara sådana att anhöriga gott och väl kan och vill fungera ”såsom hemtjänst”, men att den äldre saknar ork för att leva självständigt och ta sig till sociala aktiviteter och därmed uppfylla sina sociala och psykologiska behov. I ett kammarrättsavgörande betonade socialnämnden att den 84-åriga kvinnan inte hade testat kommunens hemtjänst, medan den äldre framförde att hon kunnat klara sig utan hemtjänst tack vare daglig hjälp från sin son och hans fru.¹¹⁵ KamR konstaterade att den äldre kvinnan hade behov av vård och omsorg till följd av fysiska besvär, att hon gett uttryck för otrygghet, isolering och uppgivenhet. Hon hade dock avböjt nämndens insatser och saknade medicinsk bevisning, varför KamR fann att särskilt boende inte kunde beviljas.¹¹⁶ Det är tänkbart att kvinnans depressiva tillstånd, jämte hennes fysiska problem, fick henne att avböja kommunens förslag. Resonemang om hur socialnämnden skulle kunna hjälpa den äldre kvinnan att hantera sin uppgivenhet är dock frånvarande.

4.2 Äldres rättsliga autonomi och sårbarhet

Det mänskliga åldrandet ger unika förutsättningar och behov i rättstillämpningen. Hög ålder – och det tillhörande sviktande hälsotillstånd

att bedömningen skulle vara baserad på behoven *vid ansökningstillfället* medan domstolen var av meningen att hänsyn skulle tas till att sökandens hjälpbehov kunde komma att öka med tiden.

113 Att enbart *själva förekomsten* av anhöriga vägs in i bedömningen om skälighetsnivå – och konsekvenser därav – framträder och utvecklas i Löfgrens examensarbetsstudie, se Löfgren, 2020, s. 54 f. och 62 f.

114 Se t.ex. ovan refererade avgörande Kammarrätten i Göteborg, dom 2020-03-19, i mål nr 1044-20.

115 Kammarrätten i Jönköping, dom 2020-06-22, i mål nr 646-20.

116 I detta fall hade FR – innan socialnämndens överklagan sedermera vann framgång i KamR – beviljat kvinnan särskilt boende.

det – särpräglar ålderdom och äldre från andra livsstadier och grupper i samhället, och gör att äldre människor i någon mån kan omtalas som grupp. Trots en nedsatt kognitiv eller somatisk förmåga behöver emellertid den äldre, i den rättsliga prövningen i domstol, ofta kunna visa att han eller hon inte är tillförsäkrad en skälig levnadsnivå i sin hemsituation. Detta inkluderar både att ha ”agerat rätt” i förhållande till andra erbjudna insatser eller funnit sig egna insatser, och att kunna föra en rättslig argumentation i förhållande till den bedömningsnivå som rör skälig levnadsnivå för insatsen särskilt boende.

En illustration av den äldres sårbara position i den rättsliga praktiken finns i ett förvaltningsrättsavgörande avseende en 83-årig man med bland annat grav demens, KOL, nedsatt hörsel och afasi.¹¹⁷ Den äldre mannen ansåg att hemtjänstinsatser inte var tillräckliga med hänsyn till hans kognitiva och somatiska svårigheter. Han hävdade att socialnämndens behovsutredning var bristfällig då all tillgänglig och relevant information inte hade beaktats (såsom den medicinska utredningen). Mannen anförde att han, på grund av sin minnessvikt, inte kunnat uttrycka sig adekvat på ställda frågor under det samtal som legat till grund för behovsutredningen. Nämnden menade att den medicinska bedömningen inte beskrev själva omvårdnadsbehovet, och att varken hans demens eller minnesproblematik kunde vara av tillräcklig betydelse för att särskilt boende skulle vara aktuellt, även om:

”[nämnden inte heller förnekar] att [den äldre mannen] har afasi eller svårigheter att framföra sin talan. Han svarar dock [...] på samtliga frågor som ställs och har under samtalet även stöd från sin dotter som har möjlighet att uttala sig eller utveckla svar under mötet.”¹¹⁸

Här bör framhållas den väsentliga skillnaden mellan att – genom den anhöriga – svara på ställda frågor, och att (självständigt) kommunicera behov och önskemål. Anhöriga kan fylla en stöttande funktion i bedömningen, men inte ersätta den äldres berättelse om sin situation. Svårigheten för en äldre person med afasi (eller andra sjukdomar) att ge

117 Förvaltningsrätten i Karlstad, dom 2020-02-10, i mål nr 4017-19.

118 Förvaltningsrätten i Karlstad, dom 2020-02-10, i mål nr 4017-19.

uttryck för sina behov, synliggör den sårbarhetsdimension som finns i förhållandet mellan den äldre individen och myndigheter med makt. Värt att framhålla är värdegrunden om äldres välbefinnande och värdighet (5:5 st. 2 SoL), som även gäller handlägningsstadiet, med innebörd att den äldre personen ska ges möjlighet att föra fram sina åsikter och önskemål. Kommunikationen med den äldre människan ska också anpassas till hans eller hennes – individuella, snarare än gruppmissiga – behov.¹¹⁹ FR:s bedömning var att mannen inte hade rätt till särskilt boende,¹²⁰ trots att det i förarbetena framhålls att särskilt boende är det lämpligaste alternativet för demenssjuka äldre.¹²¹

I ett annat avgörande betonade en 89-årig kvinna – i kontrast till socialnämndens bedömning att hon kunde tillförsäkras en skälig levnadsnivå i hemmet genom hemtjänst – sitt hälsotillstånd; att hon var blind på ett öga och synnedsatt på det andra, inte längre kunde gå med rollator samt att hon upplevde stora svårigheter att förflytta sig själv från rullstolen till toalettstolen, vilket blev en fysiskt smärtsam manöver som hon behövde göra cirka tio gånger per dygn, även nattetid.¹²² FR bedömde dock att den äldre kvinnan inte visat att hon var i behov av särskilt boende och att det *saknades medicinskt underlag såsom läkarintyg*, som kunde styrka de fysiska begränsningar som hon beskrivit i överklagandet.¹²³

Den äldre behöver visa att han eller hon har uttömt de möjligheter som finns att tillgodose sina behov på andra sätt än genom samhällets äldreboenden. I ett mål var fråga om en 84-årig äldre kvinna med minnessvårigheter och begränsade möjligheter att ta egna initiativ. Kvinnan ville komma till ett särskilt boende bland annat för att bryta sin sociala isolering, då hon hade det svårt att ta sig till och från aktiviteter trots färdtjänst. Hemtjänstinsatser hade prövats men var – enligt kvinnans mening – inte tillräckliga då hon inte alltid var medveten om när hon tackade nej till hjälp. I relation till detta bedömde rätten:

119 SOSFS 2012:3, Socialstyrelsens allmänna råd om värdegrunden i socialtjänstens omsorg om äldre.

120 Förvaltningsrätten i Karlstad, dom 2020-02-10, i mål nr 4017-19.

121 Prop. 2005/06:115 s. 76.

122 Förvaltningsrätten i Uppsala, dom 2020-06-09, i mål nr 5431-19.

123 Förvaltningsrätten i Uppsala, dom 2020-06-09, i mål nr 5431-19. Här ska framhållas betydelsen av att läkare skriver intyg som faktiskt relaterar till den sociala behovsbedömningen.

”Det saknas dock närmare underlag till stöd för att [den äldre kvinnan] har svårigheter att tillgodogöra sig hemtjänstinsatser. Enligt förvaltningsrättens bedömning är det inte visat att [den äldre kvinnan] uttömt de möjligheter som finns att få sina behov tillgodosedda på annat sätt. Det är därmed inte visat att hon i nuläget är i behov av särskilt boende.”¹²⁴

Det kan onekligen vara svårt för en demenssjuk äldre person, som inte alltid är medveten om att denne tackar nej till hjälpinsatser, att uttömma desamma. Vidare är det särskilt utmanande för en person med demenssjukdom att se till att rätten har det underlag som behövs för att göra en adekvat prövning av målet. Sårbarhetsskäl talar för att utmana idén att det enbart är på den äldres axlar att ansöka om relevanta insatser och visa att denne inte uppnår skälig levnadsnivå i det egna hemmet. Här kan anknytas till sociala myndigheters serviceskyldighet, med innebörd att myndigheten ska lämna den enskilde sådan hjälp att han eller hon kan ta till vara sina intressen.¹²⁵

Grundläggande problematiskt ur ett sårbarhetsperspektiv är att den aktör som är ansvarig för att utreda behoven (socialnämnden) – företrädaren för den responsiva staten – också är den äldres motpart i målet. Från en funktion som äldres samtalspartner i enlighet med självbestämmandeprincipen och att socialtjänstens insatser ska utformas och genomföras *tillsammans* med den enskilde (3:5 SoL),¹²⁶ har socialnämnden i en senare domstolsprocess även att skydda sina egna intressen och resurser. I det läget är det mindre gångbart och självklart att tänka i termer av äldres välmående och behov, liksom att värna samarbetet och upprätthålla förtroendet mellan socialnämnden och den äldre människan.

I förhållande till den äldres autonomi i rättsprocessen ska också noteras att det inte sällan förekommer att den äldre beviljas särskilt boende i FR, socialnämnden överklagar det gynnande beslutet, får prövningstillstånd,¹²⁷ och att den äldre inte avhörs i prövningen i KamR.

124 Förvaltningsrätten i Karlstad, dom 2019-11-06, i mål nr 2894-19.

125 6 § förvaltningslagen (2017:900) och 3:1 strecksats 5 SoL.

126 Angående demens i förhållande till SoL:s självbestämmanderätt, se särskilt Mattsson & Giertz, 2020, s. 139–159.

127 För prövningstillstånd i KamR finns enligt 34 a § 2 st. förvaltningsprocesslagen (1971:291), grunderna ändringsfall (p. 1), granskningsfall (p. 2), prejudikatfall (p. 3),

Så var exempelvis fallet för en kvinna, då 93 år, som i FR vunnit framgång i sin talan om rätt till särskilt boende, med särskilt beaktande av hennes anförda psykologiska och sociala faktorer i kombination med hennes höga ålder. I KamR hävdade socialnämnden att hemtjänstinsatser var tillräckliga för kvinnan. KamR konstaterade att det *inte framkommit något som motsäger* att kvinnans behov kan tillgodoses genom insatser i hennes hem och därmed tillförsäkras skälig levnadsnivå utan särskilt boende.¹²⁸ I relation till detta – och den (förment) responsiva staten – bör framhållas domstolens utredningsansvar.¹²⁹ Med en äldre människa i en på flera sätt utsatt livssituation och med svårigheter att tillvarata sin rätt, utan offentligt ombud, och med det allmänna som motpart, motiveras en viss tyngd i utredningsansvaret: Såväl materiell beskaffenhet och betydelse för den enskilde som partsförhållandena i måltypen talar för det.¹³⁰ I de situationer då den enskilde inte får gehör för sin ansökan och talan om att få insatsen särskilt boende, är det troligen ofta av föga nytta att en nämnds beslut om avslag på biståndsansökan (eller en förvaltningsrätts nekande dom) inte hindrar att den enskilde inom kort gör en förnyad ansökan till kommunen om särskilt boende.¹³¹ Månader av processande kan vara lång tid i den åldrande människans liv. Därför är det avgörande att domstolen tillförsäkrar ett fullgott beslutsunderlag vid sin prövning.

4.3 Skälig levnadsnivå – eller total misär?

I underrättspraxis uppehålls – närmast oavsett beskrivning av livsvillkor – ofta vid möjligheten att den äldre kan tillgodose sina egna behov eller få dem tillgodosedda genom hemtjänst istället för plats på särskilt boende,

och extraordinära fall (p. 4). Se vidare särskilt von Essen, U. »Prövningstillstånd i kammarrätt« i *Förvaltningsrättslig Tidskrift*, 2013, s. 19–31. I förhållande till prövnings- tillstånd tenderar kommunen att ha en bättre chans och möjlighet än den enskilde, se Risenfors, A., Wejedal, S. & Louise Holm, L. »Vem får prövningstillstånd i kammarrätt? – Ett empiriskt bidrag till teorin om ”Party Capability”« i *Förvaltningsrättslig tidskrift* nr 2, 2020, s. 261–304.

128 Kammarrätten i Göteborg, dom 2020-03-27, i mål nr 2802-19.

129 Enligt 8 § förvaltningsprocesslagen (1971:291, FPL).

130 Se särskilt von Essen, U. »Förvaltningsdomstols utredningsansvar« i *Förvaltningsrättslig Tidskrift*, 2012, s. 29–62.

131 Dvs: saken blir inte res judicata (HFD 2019 ref. 61).

vilket är betänkligt utifrån sårbarhetstemat om en responsiv stat. I ett avgörande anförde en 84-årig svårt sjuk kvinna att:

”[h]on [...] i flera år [har] önskat att få komma till ett äldreboende. Hon känner att hon blir sämre och sämre och hon känner sig otrygg med att själv hantera den försämring hon känner av. Hon mår även mycket dåligt psykiskt. Hon har svår artros i sitt ena knä vilket medför att hon nästintill aldrig går ut.”¹³²

Den äldre kvinnans beskrivning bekräftades av att det i målet fanns ett läkarutlåtande med uppgifter om att sjuksköterskorna i hemsjukvården larmat om *total misär* i hemmet. Vidare fanns i ett medicinskt intyg en stark rekommendation att den äldre kvinnan skulle få en plats på ett demensboende snarast.

FR bedömde att den äldre kvinnans behov av omvårdnad och hjälp i den dagliga livsföringen visserligen inte var så omfattande att det *i sig* kunde föranleda att hon var berättigad till särskilt boende. Dock ansåg FR att hennes svårigheter att lämna sin bostad, försämrade psykiska hälsa samt fallrisk gjorde att hon sammantaget inte kunde anses tillförsäkrad en skälig levnadsnivå i den egna bostaden, varför hon kunde beviljas bistånd i form av särskilt boende.¹³³ Bedömningen i detta mål visar tydligt hur pass omfattande omvårdnadsbehov som behövs för att särskilt boende ska bli aktuellt. Det framstår som att skälig levnadsnivå kan likställas med, som det uttrycks i målet, ”total misär”; att det utgör norm för särskilt boende. Ur ett sårbarhetsperspektiv ska också noteras det betydelsefulla att hemsjukvården och ansvarig läkare vidarebefordrade sina synpunkter.

Avslutningsvis, så kan med två förvaltningsrättsavgöranden frågan ställas om nivån för skälig levnadsnivå är ytterligare höjd i rättstillämpningen idag, jämfört med tiden för senaste prejudikatet år 2007: Inte till följd av förändrad lagstiftning eller nya prejudikat, utan i – och genom – varierad praxisbildning i underrätter och kommunala riktlinjers styrande inverkan. Omständigheterna i det ena avgörandet påminner om de i RÅ 2007 ref. 86, men utgången antyder svag följsamhet till prejudikatet.

132 Förvaltningsrätten i Uppsala, dom 2019-08-16, i mål nr 978-19.

133 Förvaltningsrätten i Uppsala, dom 2019-08-16, i mål nr 978-19.

Målet gällde 86-årig kvinna med bland annat nedsatt syn, hörsel och balans, samt känsla av utsatthet och otrygghet. I utredningen fanns ett läkarintyg som bekräftade den äldres situation och som angav att den äldre kvinnan skulle få en *mycket bättre livskvalitet* på ett särskilt boende. FR fann stöd i socialnämndens utredning att kvinnan hade det allt svårare att klara av vardagssituationer och kände sig otrygg i sitt hem. Men:

”Enligt förvaltningsrättens mening ger utredningen i målet [...] inte tillräckligt stöd för att hennes behov i nuläget är så omfattande att de inte kan tillgodoses genom redan beviljade insatser i form av hemtjänst. [Den äldre kvinnan] har därför inte gjort sannolikt att hon är i behov av bistånd i form av särskilt boende för att vara tillförsäkrad en skälig levnadsnivå. Omständigheten att hon känner sig otrygg med hemtjänstpersonal föranleder ingen annan bedömning.”¹³⁴

I det andra avgörandet anförde en 89-årig kvinna, som av nämnden nekats särskilt boende, bland annat att det inte tagits hänsyn till hennes *sociala behov och oro för att bo ensam*:

”Som nämnts i ansökan är hon rädd för att släppa in hemtjänsten då hon inte känner sig säker på att de som kommer verkligen är hemtjänstpersonal. Det har gjort att hon sagt ifrån sig hjälp som hon egentligen behöver. Livet är inte längre värt att leva. Hon har på sistone tappat i vikt på grund av ensamhet och förlorad motivation till att äta. Det är inte en skälig levnadsstandard att på dagarna bara vänta på att det ska bli kväll så att hon kan gå och lägga sig.”¹³⁵

I sin bedömning uttalade FR inledningsvis, likt ett rekvisit, att ”för att beviljas ett särskilt boende ska den enskilde ha ett omfattande omvårdnads- och tillsynsbehov som sträcker sig under en stor del av dygnet.”¹³⁶ Utredningen ansågs inte ge tillräckligt stöd för beviljande av särskilt boende, och vad den äldre anförde om osäkerhet kring hemtjänstpersonalens identitet ansågs inte tillräckligt *för att bedöma* att hennes behov av

134 Förvaltningsrätten i Uppsala, dom 2019-12-09, i mål nr 6623-19 E.

135 Förvaltningsrätten i Falun, dom 2020-09-09, i mål nr 2673-20.

136 Förvaltningsrätten i Falun, dom 2020-09-09, i mål nr 2673-20. Se motsvarande formuleringar i kommunala riktlinjer i avsnitt 3.3.

tillsyn, omsorg eller krav på trygghet och säkerhet inte kunde tillgodoses i ordinärt boende.¹³⁷

I relation till avgörandena kan sammanfattningsvis noteras att tröskeln för att utredningen i målet ska kunna visa att den äldres tillvaro är tillräckligt oskäligen hög i relation till den äldres förmågor, i såväl faktisk som processuell mening.

5. Problematiska parametrar

5.1 Den universella och responsiva (välfärds)staten?

Den universella välfärdsstaten, kännetecknande för de nordiska länderna, bottnar i rättsstaten och det allmännas aktiva närvaro för att, på basis av solidaritet och av jämlikhet, ge människor i olika utsatta situationer stöd.¹³⁸ Att dessa grundtankar sätts på sin spets i tider av utmanade ekonomiska resurser,¹³⁹ illustreras i denna studie tydligt i konflikten mellan den enskilde äldres rätt till socialt bistånd (ytterst som en social rättighet enligt RF), och kommuners bristande möjligheter att tillgodose dessa behov, konkretiserat i kommunala riktlinjer och rättstillämpning.¹⁴⁰

De rättsliga bedömningsgrunderna är i sig komplexa och innefattar målreglering (skälig levnadsnivå), förarbetsuttalanden från olika tider, ett (äldre) prejudikat, praxisbildning i underrätter, kommunala riktlinjer och tillämpningens grundläggande bas: det sociala arbetet utifrån SoL med *helhetssynen* på människans behov.

Inom den rättsliga bedömningens lager finns också flera betydelsefulla rättsliga principer.¹⁴¹ En synlig princip är, vid sidan av principen om

137 Förvaltningsrätten i Falun, dom 2020-09-09, i mål nr 2673-20.

138 Lind, A.S. »Utveckling och trender – från den nationella välfärdsstaten till globalt tryck« i Erhag, T., Leviner, P. & Lind, A-S (red.) *Socialrätt under omvandling – om solidaritetens och välfärdsstatens gränser*, Liber, Stockholm, 2018, s. 344.

139 A.a. s. 352.

140 Rättslägets dilemma beskrivs bl.a. i Svensson, G. »Rättssäker och rättvis biståndsbedömning – är det möjligt?« i Vahlne Westerhäll, L. (red.) *Legitimitetsfrågor inom socialtjänsten*, Norstedts Juridik, Stockholm, 2007, s. 28–64. Se även Lind, 2018, s. 351.

141 I sig är även 1:2 RF anhopad av rättsprinciper, och i 1:1 SoL finns en mängd principer såsom autonomiprincipen, integritetsprincipen, jämlikhetsprincipen, m.fl., Gustafsson, H. *Rättens polyvalens: En rättsvetenskaplig studie av sociala rättigheter och rättssäkerhet*.

kostnadseffektivitet, kvarboendepincipen. Innebörden av ”kvarboende” har skiftat under åren,¹⁴² och synes idag starkt sammankopplad med självständigt hemmaboende: Den äldre ska stärkas i att leva *ett självständigt liv* (4:1 st. 4 SoL) och att få möjlighet att leva och bo *självständigt* (5:4 st. 2 SoL). Inriktningen att göra den äldre människan så oberoende av samhällets insatser som möjligt riskerar dock att överskugga åldrandets kärna: Hjälpbehovet och de mått och steg som i den äldres synsätt och kontext kan åstadkomma trygghet och lättnad.

Oberoende och *egenansvar* som princip utgår från idealmänniskan och vuxenskapet. När äldre människor tar emot det offentliga stödinsatser kan ”normaltanken” inte rimligen vara att han eller hon på sikt ska kunna bryta beroendeställningen till det allmänna. Det är viktigt att inskräpa betoningar i RÅ 2007 ref. 86 av den äldres egen vilja, och en åldrandepincip som inringar det faktum att behovet av stödinsatser till följd av åldrandets oberäknliga verkningar kan komma att öka.

Även om anhöriga och närstående har en viktig roll i den äldres liv, är ett av sårbarhetsteorins karakteristiska tanken att staten, inte anhöriga, ska bära det yttersta ansvaret för sårbara grupper.¹⁴³ Att behov inte ska kunna tillgodoses på annat sätt, lämnar stort utrymme för anhörigas omsorgsinsatser och suddar ut linjen mellan de anhörigas och det offentliga ansvar. I pandemitider – med smittspridningsrisker från såväl anhöriga som hemtjänstpersonal – och med besöksbegränsningar på särskilda boenden, blir det närmast omöjligt för anhöriga att vara behjälpliga och närvarande i en oviss och krävande tid, vilket medför såväl rättighetsföruster som försämrad livskvalitet för den äldre människan.

Lund studies in sociology of law, vol. 14, Sociologiska institutionen, Lunds universitet, Lund, 2002, s. 42.

142 I samband med Ädelreformen hade kommunerna skyldighet att inrätta särskilda boenden där man hade rätt att bo kvar, men de ekonomiska resurserna räckte inte till. Under början av 2000-talet ändrades kvarboendets innebörd till att avse ett kvarboende i den äldre personens eget boende. Det finns spridda resonemang om kvarboendepincipen i utredningsbetänkanden och propositioner, se t.ex. prop. 2005/06:115 s. 69.

143 Anhörigas alltmer framträdande ansvar för äldre står även i konflikt med den intention som redovisats i lagmotiven: Att anhörigvård bygger på frivillighet och att den inte ska begränsa sociala stödinsatser, prop. 2005/06:115 s. 156.

I ett pågående lagstiftningsärende (SOU 2020:47) föreslås att normen skälig levnadsnivå ersätts av begreppet ”skäliga levnadsförhållanden”.¹⁴⁴ Det nya begreppet avses mer ändamålsenligt kunna syfta till sådana förhållanden som är viktiga för den enskildes sammantagna livssituation, istället för en viss *nivå* som kan mätas och jämföras. Avsikten är att tydliggöra vikten av att bistånd ges utifrån individuella behov och inte utifrån uppfattningar om generella behov hos personer i olika grupper.¹⁴⁵ Detta är lovvärt utifrån sårbarhetsteorins utgångspunkter. Samtidigt tydliggörs att förslag som rör biståndsbestämmelsen inte ska leda till någon ambitionshöjning på området; det ska inte ha några ekonomiska konsekvenser för det offentliga.¹⁴⁶

Det komplexa samspelet mellan en mångfald av rättskällor, med kommunal styrning via riktlinjer som en särskilt problematisk företeelse, öppnar för standardiserade biståndsbedömningar som omformulerar – och försvagar – målsättningen om social välfärd enligt 1:2 RF.¹⁴⁷ Nya prejudikat, om än svåra att uppnå då de kräver en aktivt överklagande äldre till högsta instans, har potential att vägleda i avvägningar mellan principer, i en terräng där rättsliga och (andra) principer av olika slag och tyngd aktualiseras. I synnerhet finns möjligheten att beakta äldrerättsliga förutsättningar, och att ge 1:2 RF materiell betydelse som framskjutna argument och principer.¹⁴⁸

5.2 *Hur rättsligt autonom ska den äldre behöva vara?*

Biståndsinsatsen särskilt boende syftar till att äldre med omfattande fysiska, psykiska eller sociala omvårdnadsbehov ska kunna ges det stöd och den hjälp som behövs till skydd för liv, personlig säkerhet eller

¹⁴⁴ SOU 2020:47, del 1, s. 659 ff.

¹⁴⁵ I samma utredning föreslås – med inspiration från värdegrunden för äldre – att alla insatser för (allas) enskildas personliga behov ska utformas så att de stärker den enskildes möjligheter till ett värdigt liv och till att känna välbefinnande. SOU 2020:47, del 1, s. 769 ff.

¹⁴⁶ SOU 2020:47, del 1, s. 639; dir. 2017:39 s. 12.

¹⁴⁷ Se även resonemang i Petersson-Hjelm, 2014, s. 186.

¹⁴⁸ Hirschfeldt, J. »Författningens kärnvärden – symbolik, politik och juridik« i Åhman, K. (red.), *Regeringsformen 40 år 1974 – 2014*, De lege, Årsbok 2014, Juridiska fakulteten i Uppsala, Uppsala, 2014, s. 41.

hälsa. Tillgång till personal dygnet runt ska säkerställa att den äldre ges behövligt stöd och hjälp. Det är således en insats för de allra mest sårbara och sköra äldre. Det är samtidigt – som studien visat exempel på – en (rättsligt) svåråtkomlig insats, och en av de insatser som biståndssökande får vänta längst på att få verkställd.¹⁴⁹

De underrättsavgöranden som behandlats i denna studie har den gemensamma nämnaren att den äldre har ansökt om att få insatsen särskilt boende och efter avslag förmått att överklaga och driva sin rättsprocess i förhållande till socialnämnden. Detta trots hög ålder, mångfacetterad sjukdomsbild och i flera fall nedsatt hörsel-, syn- eller talförmåga. Av angränsande forskning synes mer närliggande att den äldre vacklar kring särskilt boende som alternativ, och dröjer in i det sista med att framställa sådana önskningar och krav; inte minst utifrån viljan att inte vara samhället till last.¹⁵⁰ Att bestämma sig för att vilja flytta från det sista egna boendet i livet är svårt, och kan innebära ett pendlande mellan viljan klara sig hemma, oviljan att vara en börda för anhöriga, och insikten om att det inte längre är en hållbar situation att bo kvar.¹⁵¹ Detta speglar (den socialrättsliga) utgångspunkten att självständigt kunna ta ansvar för sitt liv, men också att tillgången till särskilda boenden är begränsad och en vetskap om att kvalificeringen av uppnådd nivå av ”oskäligen levnadsnivå i hemmet” är hög.¹⁵²

I rättsprocessen har den äldre människan att leda i bevis att hans eller hennes levnadsnivå är oskäligen utan insatsen. Här ska särskilt beaktas den äldres – i kontrast till Finemans ideala rättssubjekts – begränsade möjlighet att göra sig hörd i sina anspråk. I de avgöranden som behandlas i denna studie har de äldre varit mellan 83 och 94 år vid tiden för dom,

149 Detta drabbar inte enbart de väntande äldre – apropå kostnadseffektivitet – utan ger en ytterligare indirekt kostnad för kommuninvånarna genom de särskilda avgifter som kommuner får betala vid oskäligen väntetider för verkställighet. Under 2018 kostade väntetiderna kommunerna drygt 40 miljoner kronor. IVO. *Iakttagelser från IVO. Nr 1/2019*, Stockholm, 2019.

150 Söderberg, M. *Hänsynstagandets paradoxer. Om äldre, närstående och biståndshandläggare vid flytt till särskilt boende*, Lund University School of Social Work, Lund, 2014, särskilt s. 3, 45–47 och 74.

151 Söderberg, 2014, s. 47 f.

152 Se vidare Söderberg, 2014, s. 74 ff. för resonemang kring processen hos äldre människor och deras anhöriga att komma fram till att ansöka om särskilt boende.

i snitt 88 år, och ingen av dem har företrätt av ett rättsligt ombud.¹⁵³ Att socialnämnden, representant för den myndighet som har makten att utreda och bedöma den äldres livssituation, också är motpart vid ett överklagande av avslagsbeslut utgör en rättslig situation långt ifrån likställdhet i medel (equality of arms).¹⁵⁴

De bakomliggande rekvisiten (särskilt kommunala bedömningskriterier för rätt till särskilt boende) pekar, tillsammans med exempel från underrättspraxis, på en krass utgångspunkt att med alla medel ge den äldre insatser i hemmet, till dess att den gräns nåtts av ”misär” och att det är mer kostnadseffektivt med särskilt boende. Den rättsliga praktiken korsar tydligt väg med helhetssynen på individen, och betydelsen av den äldres vilja och egna synsätt på vad som är ett värdigt liv.

5.3 Rättighetsskydd på ålderns höst

Lär mig, du skog, att vissna glad en gång som höstens gula blad: en bättre vår snart blommar, då härligt grönt mitt träd skall stå och sina djupa rötter slå i evighetens sommar.

Adam Gottlob Oehlenschläger (1779–1850)

En framtida reglering och rättstillämpning rörande äldres välfärd behöver beakta att äldre människor inte enbart är äldre (som grupp), utan också unika individer med skiftande förutsättningar och inneboende resurser. Att åldras behöver inte uteslutande betyda att stagnera eller att förlora tidigare förmågor. I denna studie har sårbarhetsteorin som analysverktyg kunnat *synliggöra* den sköra äldre individen i förhållande till ett rättsligt ideal och tydliggöra äldre människors beroendeställning till samhällets maktinstitutioner. Vi vill avslutningsvis framhålla två teman som särskilt intressanta (teori-)spår för framtida forskning och nytänkande kring äldres rättigheter.

153 I sex avgöranden av de 14 har den äldres ombud varit en privatperson, ofta någon med samma efternamn som den äldre. I övrigt har den äldre företrätt sig själv.

154 Angående denna processuella obalans, som kan vara påtaglig i mål där en enskild möter det allmänna, se Wejedal, S. *Rätten till biträde. Om biträdeskostnaders hantering vid svenska domstolar*, Juridiska institutionens skriftserie, skrift nr 24, Handelshögskolan, Göteborgs universitet, Göteborg, 2017, s. 66, 68 och 79.

Det första rör *äldrerättens rätts(vetenskap)liga släktskap med barnrätt*. Även om det rör vitt skilda behov och förutsättningar, så är det fråga om två sårbara grupper, i livets inledande respektive avslutande stadie: Sårbara subjekt som i ena änden inte fullt utvecklat sina förmågor, och i den andra änden fått dem försvagade.¹⁵⁵ Barns rättigheter är idag påtagligt fokuserade genom barnkonventionen och dess inkorporering. I specifika rättsliga frågor och kontexter – i synnerhet rörande sociala rättigheter och mötet med myndigheter med makt – finns många intressanta analogier att göra, i ett slags synvända.¹⁵⁶ Exempel på tematiker är äldres tillgång till rättvisa och rättssystemet,¹⁵⁷ ett äldrevänligt rättsväsende,¹⁵⁸ domskrivning i äldremål som relaterar till mottagaren¹⁵⁹ och inte minst *den äldres bästa*: I biståndsbedömningen får den äldre de facto sitt bästa bedömt, men utan att detta har särskilt tydliga (rättssäkrande) bedömningsfaktorer. En analogi med den bedömning som enligt Barnrättskommittén ska göras av ett individuellt barns bästa väcker intressanta äldre aspekter, inte minst i förhållande till den äldres synsätt och vilja samt rättigheter i övrigt (såsom rätten till hälsa, och rätt till skydd i utsatta situationer).¹⁶⁰

Behovet av ett starkare äldrerättsligt skydd blir dessutom tydligt vid ett tankeexperiment att byta ut samtliga av de äldre biståndsbehövande

155 Dock ska sägas att barn och äldre givetvis på många vis kan ses som varandras motsatser, och detta framträder inte minst genom den gängse synen på barn som ”not yet” respektive äldre som ”has been”, Närvänen A. & Näsman, E. *Time and Space in Different Life Phases*, Linköpings universitet, Filosofiska fakulteten, 2003.

156 Detta med inspiration bl.a. från den forskning som använder funktionshinderpolitikens och LSS begreppsbildning för att pröva motsvarande begrepp och tankemodeller på äldreomsorgens fält. Se Taghizadeh Larsson, A., Johansson, S., Harnett, T. & Jönson, H. »Introduktion« i Johansson S. & Taghizadeh Larsson A. (red.) *Förändringsperspektiv på äldreomsorg – att leva som andra*, Gleerups Utbildning AB, Malmö, 2016.

157 Jfr t.ex. Liefwaard, T. »Access to Justice for Children: Towards a Specific Research and Implementation Agenda« i *International Journal of Children's Rights*, vol. 27, 2019, s. 195–227.

158 Jfr t.ex. Stalford, H, Cairns, L. & Marshall, J. »Achieving Child Friendly Justice through Child Friendly Methods: Let's Start with the Right to Information« i *Social Inclusion*, vol. 5, nr 3, 2017, s. 207–218.

159 Jfr Stalford, H., Hollingsworth, K. & Gilmore, S. *Rewriting Children's Rights Judgments. From Academic Vision to New Practice*, Hart Publishing, 2017.

160 Jfr Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 14 (2013) om barnets rätt att i första hand få beaktat vad som bedöms vara barnets bästa, CRC/C/GC/14, särskilt p. 52–84, med äldre i åtanke.

människorna i de refererade avgörandena mot biståndsbehövande barn. Skillnaderna mellan barn och äldre är givetvis många, men den gängse bilden får anses vara att barn inte skulle (kunna) låtas leva i den utsatta situation som i dagsläget är många äldre människors verklighet.¹⁶¹ En viktig notering är också att barns och äldres processuella ställning i sammanhanget är närmast varandras motsatser: Medan den biståndssökande äldre vanligen *har* rättslig kompetens men däremot vacklande reell förmåga, så *saknar* biståndsbehövande barn (under 15 år) vanligen rättslig kompetens (processbehörighet), även om de kan besitta reell förmåga att föra sin talan.¹⁶²

Det andra spåret rör *social hållbarhet*, som framträder i det senaste utredningsbetänkandet om en hållbar socialtjänst (SOU 2020:42). Utgångspunkt för lagförslaget tas – vällovligt – i att socialtjänsten är en viktig aktör för arbetet med hållbar utveckling i Sverige och därmed för uppfyllandet av FN:s globala hållbarhetsmål (Agenda 2030).¹⁶³ För ett socialt hållbart samhälle förutsätts arbete inom socialtjänsten för fattigdomsbekämpning, hälsa och välbefinnande i alla åldrar, jämställdhet, minskad ojämlikhet (även inom landet), och trygga och hållbara boendemiljöer.¹⁶⁴ De olika hållbarhetsaspekterna hör samman, och en gemensam faktor är att de mest sårbara individerna ska fokuseras främst.¹⁶⁵ För ett hållbart samhälle är det avgörande att ha förberett sig för den åldrande befolkningen och dess behov, inklusive att beakta äldres

161 Jfr rörande barn art. 3 EKMR, som tillsammans med art. 1 innebär att staten har en positiv förpliktelse att vid kännedom om att någon utsätts för omänsklig eller förnedrande behandling säkerställa ett effektivt skydd. Se t.ex. Forsman, M. *Rättsliga ingripanden vid föräldrars våld och övergrepp mot barn*, Norstedts juridik, Stockholm, 2013, s. 80 f. för exempel på tillämplighet när barn lever i olika typer av misär såsom vanvård. En skillnad i äldrefallet är den äldre kan (behöva) ”utsätta sig själv” för vanvård, i brist på samhällsinsatser.

162 Jfr dock 11:4 FB om godmansskap (resp. förvaltarskap 11:7 FB) för äldre, respektive den successivt starkare ställning som barn under 15 år – på basis av ålder och mognad, och genom barnkonventionens inflytande – fått. Se t.ex. HFD 2014 ref. 38 som rör en 13-åring, och vidare Mattsson, T. »Barnrättsperspektiv i tvångsvården för barn och unga« i Leviner, P. & Lundström, T. (red.) *Tvångsvård av barn och unga: rättigheter, utmaningar och gränzoner*, Wolter Kluwer, Stockholm, 2017, s. 104–123.

163 FN, Generalförsamlingen, A/RES/70/1 *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, 2015.

164 SOU 2020:42, del I, s. 280.

165 Se FN, A/RES/70/1, bl.a. p. 4 och 8.

sårbarhet och risk för exkludering och diskriminering samt att tillse att äldre erkänns som viktiga i samhällsutvecklingen.¹⁶⁶

Den sociala dimensionen av hållbar utveckling leder tydligt tillbaka till 1:2 RF och de sociala rättigheterna.¹⁶⁷ Vid sidan av den sociala rättvisan inrymmer hållbarhetsagendan även formell rättvisa med ansvarsfulla institutioner där människor har lika tillgång till rättvisa och möjligheter att utöva ansvarsutkrävande över beslutsfattande (mål 16). Medan hållbarhetsagendan har integrerats som ett viktigt teoretiskt ramverk på barnrättens fält,¹⁶⁸ syns även intressanta, framtida, äldrerätts(vetenskapliga)liga utmaningar i relation till detta. Detta särskilt längs linjen att socialrättens innehåll måste förklaras än mer i ljuset av våra samtidiga utmaningar.¹⁶⁹

Föreliggande studie pekar både på materiellrättsliga brister, och på formell rätts(o)säkerhet. I förhållande till den för hållbara samhällen och för välfärdsstaten eftersträvade likheten inför lagen, är det inte tillräckligt att samhället tillhandahåller överklagandemöjlighet och en domstolsapparat; den enskilda individens *faktiska förutsättningar* att komma i åtnjutande av sina rättigheter – såsom ett värdigt liv på ålderns höst – måste säkerställas.¹⁷⁰

Avslutningsvis kan konstateras att det rättsliga regelverket och dess tillämpning är avgörande för att uppnå eftersträvade mål om formell och social rättvisa. Lagar stiftas (och förändras) med ett rättsligt idealsub-

166 Dugarova, E. *Ageing, Older Persons and the 2030 Agenda for Sustainable Development*. United Nations, HelpAge International & AARP, 2017, s. 7.

167 Forsman, M. »Hållbar utveckling i juridikämnet« i Derlén, M., Landström, L. & Nilsson Rådeström, N. *Vänbok till Ulf Israelsson*. Juridiska institutionen, Umeå universitet, 2020, s. 91–115.

168 Se särskilt Lundy, L. »A Lexicon for Research on International Children's Rights in Troubled Times« i *The International Journal of Children's Rights*, vol. 27, nr 4, 2019, s. 595–601; Fenton-Glynn, C. (red.) *Children's Rights and Sustainable Development. Interpreting the UNCRC for Future Generations*, Cambridge University Press, 2019, och Arts, K. »Children's Rights and the Sustainable Development Goals« i Kilkelly, U. & Liefwaard, T. (red.) *International Human Rights of Children*, Springer, Singapore, 2019, s. 537–561., samt även Ramberg, A. »Om barns rättigheter – Möjligheter och utmaningar för rättsväsendet i Sverige« i Arvidsson, R., Leviner, P., Reichel, J., M Zamboni, M. & Åhman, K. (red.) *Festskrift till Wiweka Warning Conradson*, Jure förlag, Stockholm, 2019, s. 333–343.

169 Lind, 2018, s. 354.

170 Se i detta sammanhang särskilt Wejedal, 2017, s. 58 f., 325, och 330.

jekt i åtanke, nämligen en inbillat vanlig varelse, utan samhällelig eller personlig kontext.¹⁷¹ Sårbarhetsteorin tar avstamp i – och vi vill också avsluta med – den (för juridiken) grundläggande och tänkvärda frågan: *Vad innebär det att vara människa?*¹⁷²

171 Fineman, M.A. »Vulnerability and Social Justice« i *Valparaiso University Law Review*, 53, Rev. 341, 2019, s. 17.

172 A.a. s. 17.

Denna digitala version är nedladdad från lawpub.se

Den licens som tillämpas för de verk som finns på lawpub.se är Creative Commons CC BY-NC 4.0. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här:

<https://creativecommons.org/licenses/bync/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>